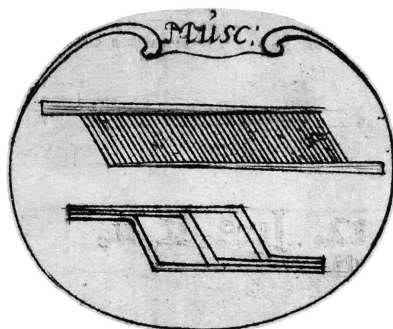

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 51
2012

With summaries

KØBENHAVN 2012
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 57.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 167.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Scandia 2000 Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-093-3

“AT TALE OM FORNÖDNE TING, OG AT GIVE
NOGEN IDÉE OM HISTORIENS HÆRLIGHED” –

Om Ludvig Holbergs lærebog i verdenshistorie,

Synopsis historiæ universalis (1733)

AF

KAREN SKOVGAARD-PETERSEN

Verdenshistorien, dvs. hvordan man skrev om verdens historie, undergik forandringer i oplysningstiden. Med opdagelsesrejser og koloniseringer blev perspektivet forandret og udvidet. Fokus blev rettet på kulturhistorie i bred forstand, og Europa indtog ikke længere en altdominerende plads. Berømt i den henseende er Voltaires *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* fra 1756.

I Holbergs dansk-norske fædrelande er vi vant til at spejde efter tidlige tilløb til nybrydende oplysningstidstanker i hans omfangsrige forfatterskab. Og ganske rigtigt finder man rundt omkring i hans skrifter mange af de nye indsigter affødt af at verden havde udvidet sig. Hans *Helt historier* (1739) rummer et opgør med euro-centrismen, og det samme gælder i høj grad den fantasy-filosofiske roman om Niels Klims rejse i underverdenen (1741). Og faktisk kastede Holberg sig, i 1733 som nyslået professor i historie ved Københavns Universitet, også over at skrive en egentlig verdenshistorie, nemlig den latinsprogede lærebog, *Synopsis historiæ universalis*, i anledning af at historie med den nye universitetsforordning fra 1732 blev gjort til eksamensfag både ved *examen artium* – latinskolernes afgangseksamen, som foregik ved universitetet – og *examen philosophicum*, den såkaldte anden eksamen ved universitetet.¹

Men for en umiddelbar betragtning vil Holbergs verdenshistorie tage sig overraskende traditionel ud, ja næsten bagstræberisk. Den er bygget over den hæderkronede, men efterhånden forældede kristne model for verdens historie, De Fire Monarkier. Modellen beskriver hvordan det ene imperium efter det andet gennem historien har do-

¹ Harald Ilsøe og Kai Hørby: *Historie. Københavns Universitets Historie*, 10, s. 309-526. Harald Ilsøe har forfattet første del, frem til o. 1830. Holbergs *Synopsis* behandles s. 336-341.

mineret verden. Først det assyriske, så det persiske, så det makedoniske (eller græske) og som det fjerde og sidste Romerriget, der siden fik sin fortsættelse med det tysk-romerske kejserrige. Dermed har Holberg ikke alene indskrænket den verdenshistoriske horisont drastisk – han har også afskåret sig fra at vie de europæiske lande der ikke udspringer af det sidste monarki, Romerriget, nogen videre opmærksomhed (selv om han gør en eksplicit undtagelse med Danmark og Sverige).

Holbergs lille lærebog (som i førsteudgaven optager 208 sider i oktavformat) oplevede betragtelig succes i de første årtier af sin levetid. Den blev genudgivet i forøgede udgaver og oversat til flere europæiske sprog, herunder dansk i 1757.² Formentlig har den været standardlæsning i de ældste latinskoleklasser og på universitetet frem til 1770'erne; Abraham Kalls lærebog, *Den almindelige Verdens Historie fortelling* (1776) var skrevet som en afløser for Holbergs *Synopsis*.³ Men uagtet den umiddelbare popularitet er der næppe tvivl om at netop monarki-modellen var med til at gøre *Synopsis* forældet ret hurtigt. En forsker har ligefrem talt om modellen som en 'dødsspire' indlejret i teksten,⁴ og historikere har siden samstemmende set modellen som en afgørende svaghed ved Holbergs lærebog. Men det har ikke forhindret dem i også at understrege bogens pædagogiske kvaliteter – og det er denne linje jeg vil følge her.

For spørgsmålet er hvad Holberg fik ud af at strukturere sin verdenshistorie så strikst efter denne model. Hvad var modellens force, hvorfor fandt Holberg den selv så velfungerende som han ganske åbenbart gjorde – dens utidssvarende amputering af verdenshistorien til trods?

Den lille lærebog har som antydnet ikke været fuldstændig overset blandt historikere og holbergforskere, men interessen har været behersket. Christian Bruun skrev den grundlæggende behandling i 1872 i sin lille afhandling om Holberg som lærer i historie, og den blev anmeldt, positivt og udførligt, af F. Schiern, som også føjede egne iagttagelser til.⁵ I sin behandling af Holbergs historiske forfatterskab fra 1913 anerkendte Francis Bull *Synopsis* som et "klart, velskrevet og klokt gennemtænkt

² Se H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon*, 10, Holberg 1. Afdeling, 1933, s. 220-42.

³ Harry Haue: Forord bryder ingen Trætte. Erik Damberg, Harry Haue, Jørgen Dines Johansen (red.): *Litterat på eventyr, festskrift til Finn Hauberg Mortensen*, 2006, s. 225-37 (s. 226).

⁴ F. Schiern: *Ludvig Holberg som Historisk Lærer. Af Chr. Bruun. Kjøbenhavn 1872. En Anmeldelse. Særtryk af Historisk Tidsskrift*, 4de Rk. III, 1873.

⁵ Chr. Bruun: *Ludvig Holberg som Lærer i Historie*, 1872. Schiern 1873.

skrift”, men affejer det dog også som et “fyraftensarbejde”.⁶ I nyere tid har Torben Damsholt fremdraget *Synopsis* og bl.a. understreget dens indledende definition af begrebet *historia*; desuden peger Damsholt på hvordan Holbergs anvendelse i *Synopsis* af modellen med De Fire Monarkier synes at skurre i forhold til hans egen senere afvisning af muligheden for at endnu et verdensmonarki, et femte monarki, kunne opstå – et emne der var genstand for en vis debat i samtiden.⁷ Harald Ilsøe har i sin behandling af faget historie i den store universitetshistorie, *Københavns Universitet 1479-1979*, givet en afrundet karakteristik af Holbergs *Synopsis*, der fremhæver værket pædagogiske fortrin og bl.a. også påpeger hvordan Holberg i *Synopsis*’ afsnit om Danmark nøje følger sin ærkefejende Andreas Hojers fremstilling af den ældste Danmarkshistorie.⁸ Heller ikke i studier af historiefagets didaktiske historie bliver *Synopsis* helt glemt. I sin gennemgang af tidlige danske historiebøgers fortalere skitserer Harry Haue Holbergs pædagogiske principper sådan som han selv gør rede for dem i sit forord – se videre nedenfor – og Bernard E. Jensen inddrager *Synopsis* i sin karakteristik af Holberg som en “*magistra vitæ* historian”, der betoner historiens nytte og handlingsanvisende funktion.⁹

En grundig behandling af Holbergs verdenshistorie findes med andre ord ikke. De følgende sider rummer blot nogle supplerende streger til en karakteristik af den lille lærebog, med udgangspunkt i en vis undren over Holbergs valg af De Fire Monarkier som verdenshistorisk grundstruktur.

Hvad Holberg selv fortæller om Synopsis

Holberg er i almindelighed ganske generøs når det gælder at delagtiggøre læserne i overvejelser om sine egne værker. I sine Levnedsbreve og i sine moralske essays lader han ved flere lejligheder større dele

⁶ Francis Bull: *Ludvig Holberg som Historiker*, 1913. Om *Synopsis*, s. 62f.

⁷ Torben Damsholt: Den nationale Magtstat 1560-1760, *Gyldendals Danmarkshistorie* 10, 1992, s. 53-104 (om Holberg s. 74ff. og s. 96ff.) og Torben Damsholt: Ludvig Holberg and Greek-Roman Antiquity. Sven Hakon Rossel (udg.): *Ludvig Holberg: A European Writer. A Study in Influence and Reception*, 1994, s. 42-66, især s. 45f.

⁸ Harald Ilsøe og Kai Hørby: Historie. *Københavns Universitets Historie*, 10, s. 309-526. Harald Ilsøe har forfattet første del, frem til o. 1830. Afsnittet om Holbergs *Synopsis* behandles s. 336-341.

⁹ Haue 2006. Bernard Jensen: Using a Past. Anne Eriksen og Jón Vidar Sigurdsson (udg.): *Negotiating Pasts in the Nordic Countries*, 2009, s. 205-37.

af sit omfangsrige forfatterskab passere revy, ligesom fortalerne til de enkelte værker som oftest rummer refleksioner over det pågældende værks hensigt og formål og det hermed forbundne valg af genre og andre litterære virkemidler.

Også i tilfældet *Synopsis* er vi godt underrettet, ikke alene gennem lærebogens egen fortale, men også gennem den *Betænkning over Historier* Holberg skrev som indledning til sin Danmarkshistories tredje og sidste bind (1735), hvor han fandt anledning til at omtale sin lille lærebog. Og yderligere har vi – hvad der er usædvanligt når det drejer sig om Holberg – bevaret et brev fra hans hånd der handler om *Synopsis*, dateret 20. januar 1733. Det er stilet til Hans Gram, der på det tidspunkt var rektor for Universitetet, og det fremgår at Holberg havde sendt manuskriptet til Gram for at høre hans bedømmelse inden udgivelsen. Ved at sende manuskriptet til Hans Gram har Holberg, som understreget af Harald Ilsøe, fået manøvreret lærebogen uden om den ordinære fakultetscensur og derved selv kunnet udstikke eksamenspensum i historie.¹⁰ Grams votum kendes ikke, men det bevarede brev er Holbergs svar på Grams udtalelse. Gram har tydeligvis været velvillig, ja ligefrem positiv, og blot fremført nogle ændringsforslag der vedrørte stil og disposition.¹¹

Det er omtrent de samme træk ved sin *Synopsis* Holberg fremhæver i disse tre tekster, herunder valget af monarki-modellen. Vi skal kort kigge på hans overvejelser, med udgangspunkt i lærebogens fortale. Det har, tilstår Holberg, voldt ham visse kvaler at udtænke hvordan det enorme verdenshistoriske materiale skulle gives den rette, korte form. For at gøre stoffet lettere at huske har han struktureret teksten i spørgsmål og svar, dvs. spørgsmål fremsat af en elev fulgt af lærerens svar; og, fortsætter Holberg, han har valgt modellen med De Fire Monarkier fordi den gjorde det muligt at fortælle verdens historie som én sammenhængende historie og foretage en klar periode-inddeling samt at placere kirke- og kulturstof ved afslutningen af hver periode. Modellen indebar naturligvis at en masse stof måtte skæres væk, fortsætter Holberg, men eftersom opdraget gik ud på at skrive i størst mulig kortshed, “fandt jeg det sikrere at springe det mindre nødvendige over end

¹⁰ Ilsøe 1980, s. 340.

¹¹ Ilsøe henviser til: *Holbergs Breve*, Verner Dahlerup (udg.), 1926, s. 86f. Og om arbejdet påbegyndelse Eiler Nystrøm: *Holbergs egenhændige Vota som Universitetsprofessor*, 1928, s. 8f. Grams brev er citeret hos Bruun 1872, s. 31-33.

at producere en steril oversigt over navne og tal, hvilket nemlig bliver resultatet når man vil presse hele historien sammen på få sider.”¹²

Mere overraskende lufter Holberg derefter den modsatte bekymring, nemlig at man kan anklage ham for at have medtaget for meget stof, dvs. stof der er for “kuriøst” (*quædam nimis curiosa*).¹³ Men også det har sine gode grunde, forsikrer han. Den ene er den praktiske at han har sørget for at slå to fluer med et smæk: Lærebogen skulle kunne anvendes både af skoleelever – dvs. dem der skulle forberede sig til *examen artium* – og af studerende på universitetet. Det basale stof som alle skulle lære, er trykt med store typer, mens det ekstra der måtte kræves af de universitetsstuderende – det kuriøse, eller ‘Curieux’ som han siger i brevet til Hans Gram – er sat med mindre typer.¹⁴ Den anden grund har at gøre med Holbergs grundlæggende omtanke for at “opvække Læserens Attention”, som han udtrykker det i sin *Betænkning over Historier*. Her – i *Synopsis* – drejer det sig om at give de unge læsere af lærebogen appetit på historisk læsning: “Historiske oversigtsværker (*Compendia*) skal udformes sådan at de giver de unge mennesker en fornemmelse af værdien i det historiske studium, og sætter sig spor i de læsendes sind”¹⁵ – eller, som han siger i brevet til Hans Gram: “... for disomstændigere at tale om fornødne ting, og at give nogen *idée* om historiens hærlighed item *inspirere* ungdom saa vel som andre andre kiærlighed til dens læsning”.¹⁶ Med andre ord, det ‘kuriøse’ stof er

¹² “Sed, cum injunctum mihi sit, historiam ea, qvâ fieri potest, brevitate conscribere, tutius duxi minùs necessaria præterire, qvàm sterilem qvandam tabulam nominum ac numerorum exhibere, qvod fit, cum paucis paginis totam historiam comprehendimus”. *Synopsis* 1733, fol. 2v. Oversættelser fra *Synopsis* her og i det følgende er mine egne når ikke andet er angivet.

¹³ “Vitio mihi forsitan id vertent nonnulli, qvod qvædam nimis curiosa compendio huic inseruerim”. *Synopsis* 1733, fol. 2v.

¹⁴ Eller med formuleringen i brevet til Hans Gram: “saa har ieg udj fortalen givet tilkiende at Skoele *discipler* kunde alleene tilholdes at lære *Seriem Imperatorum* og *Regum*, hvilket ieg med større stiiil vill *distinguere* fra det andet som er meere *Curieux*, og som kand *reserueres* til dem som anden gang *examineres*, hvilke bør vide meere end de første”. (Ludvig Holberg: Brev til Gram, dateret 20. januar 1733. *Holbergs Breve*, Verner Dahlerup (udg.), 1926, s. 87).

¹⁵ “Huc accedit, qvod Compendia historica ita efformari debeant, ut nobilitatem studii historici oculis tironum qvodammodo sistant, ac aculeos qvosdam in animis legentium relinqvant”. *Synopsis* 1733, fol. 2v.

¹⁶ Ludvig Holberg: Brev til Gram, dateret 20.1.1733. *Holbergs Breve*, Verner Dahlerup (udg.), 1926, s. 86.

netop det der kan give de studerende en fornemmelse af historiestudiets egentlige værdi og anspore til videre fordybelse.

Der er altså to træk, eller greb, Holberg fremhæver som særlige kvaliteter ved sin verdenshistorie. Begge er pædagogisk begrundet. Det ene er strukturen, dvs. den stramme og indskrænkede, men til gengæld sammenhængende fremstilling baseret på De Fire Monarkiers model i katekismens spørgsmål-og-svarform. Den anden særlige kvalitet Holberg fremhæver, er det ekstra stof, det der går ud over konge- og kejserrækkerne, det stof han karakteriserer som *curiosa*. Den stramme monarki-model gjorde det med andre ord muligt at rette fokus på det der i Holbergs øjne var væsentligt, nemlig (som han formulerer det i afsnittet om *Synopsis* i sin *Betænkning over Historier*) “de fornemste Forandringer, enhver Stat har været underkasted, deres Tilvext og Aftagelse, Boglige-Konsters og Krigs *Disciplines* Begyndelse og Forflyttelse fra et Rige til et andet”.¹⁷

Her ligger allerede en forklaring på valget af monarki-modellen. I det følgende skal jeg knytte nogle yderligere betragtninger til Holbergs håndtering af modellen og til karakteren af det “kuriøse” stof som i Holbergs øjne var så væsentligt at det berettigede monarki-modellen. For bedre at forstå den baggrund han skrev på, har jeg fundet det lærerigt at tage udgangspunkt i en af hans umiddelbare forgængere i den verdenshistoriske læreboggenre.

Holberg og Hübners Kurtze Fragen aus der Politischen Historia (1697ff.)

Holberg har tydeligvis, som det fremgår af hans tre ovennævnte udsagn om *Synopsis*, haft nogle forgængere i lærebogsgenren for øje, som han fandt mindre vellykkede. Nogle var for strengt kronologiske, nogle for fulde af tal og navne – men Holberg nævner ingen eksempler. Et af de verdenshistoriske oversigtsværker han har haft i tankerne, er formentlig Johann Hübners *Kurtze Fragen aus der Politischen Historia*, der udkom 1. gang i 1697ff. i 10 bind.¹⁸ Hübner var forfatter af flere geografiske og historiske oversigtsværker som nød stor popularitet i første halvdel af 1700-tallet.¹⁹

¹⁷ Ludvig Holberg: *Betænkning over Historier. Dannemarks Riges Historie* 3, 1735, fol. b2r.

¹⁸ Johann Hübner (1668-1731) blev i 1694 rektor i Merseburg og i 1711 rektor i Hamburg (se f.eks. *Zedlers Universalexikon* bd. 13). Jeg har her benyttet en udgave fra 1721-25.

¹⁹ Hübners popularitet er for nylig blevet dokumenteret for Norges vedkommende, se Gina Dahl: *Book Collections of Clerics in Norway, 1650-1750*, 2010.

Holberg nævner ham i flere sammenhænge. I fortalen til sit første trykte værk, *Introduction til de europæiske Rigers Historier* fra 1711 fremhæver Holberg netop Hübners værk sammen med Samuel Pufendorfs *Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staaten* (1682-86) som to andre eksempler i denne oversigtsgenre. Pufendorfs *Einleitung* er ganske vist et “meget ypperligt Verck”, erklærer Holberg – og han har da også i høj grad baseret sin egen *Introduction* på Pufendorf – men, anmærker han, dels går det ikke længere end til Freden i Nijmegen (i 1678-79), dels er dets fremstilling af den ældre historie meget kortfattet.

Om Hübners *Kurtze Fragen aus der Politischen Historia* fortsætter Holberg herpå noget køligere at den er “icke af liden nytte”; den er dog alt for vidtløftig, både i den ældre historie skønt så meget dér er usikkert, og især i den tyske historie, hvor Hübner “væver ligesaa meget om et lidet Førstendomme, Grævskab og Fristad udi Tydskland, som om et stort Kongerige”.

Også et par andre steder i sit forfatterskab omtaler Holberg Hübners *Kurtze Fragen aus der Politischen Historia*. Som bekendt kom Andreas Hojer for skade i sin *Kurtzgefasste Dännemärckische Geschichte* fra 1718 at hævde at han ikke havde kunnet finde særlig hjælp i Holbergs *Introduction til de europæiske Rigers Historier*, bl.a. fordi Holberg havde fulgt Pufendorfs *Einleitung* så tæt. Holberg fløj i flint og udgav snart efter et lille, men skånselsløst angreb på Hojers danmarkshistorie, pseudonymt og i form af en akademisk dissertation på latin, med titlen *Danske historikere* (1719).²⁰ Blandt de talrige kritikpunkter han her retter mod Hojers danmarkshistorie, fremdrager han Hojers behandling af Hübner og påpeger det urimelige i – som Hojer havde gjort – at måle Hübners “universalhistorie” (*historia universalis*) med en nationalhistorisk målestok og kræve korrekthed i alle detaljer. Men denne tolerante overbærenhed forhindrede ikke Holberg i et par år senere at lade den professionelle bedrager Oldfux i *Det Arabiske Pulver* (1724) henvise til Hübners værk som kilde til sin viden om hvordan han kunne anstille sig som *politicus* i Strassbourg – og det er næppe ment som en anbefaling af Hübner.

På den anden side giver sådan en *en passant*-reference også en indikation af den popularitet Hübners *Kurtze Fragen aus der Politischen Historia* nød også uden for skoleverdenen. Det var et uhyre udbredt værk,

²⁰ *De historicis Danicis*. Om denne strid, se indledningen til Aage Kragelunds udgave af teksten i Ludvig Holberg: *Latinske Smaaskrifter*, 1, 1974.

og formodentlig er det rigtigt at sige at Hübners værk har inspireret Holberg både positivt og negativt.²¹

Ved første blik på deres indledende programerklæringer ligner de to projekter hinanden. Også Hübners verdenshistorie er henvendt til den studerende ungdom: Den har, som Holbergs, form som en katekismus bestående af elevspørgsmål og lærersvar, den er indledt med nogle generelle begrebsdefinitioner på det historiske felt, ligeledes formet som spørgsmål og svar. Det er ganske vist ikke helt de samme begreber der trækkes frem, men begge oplyser at historien efter sit emne kan deles i seks forskellige slags. Der er – for at oversætte Holbergs latinske betegnelser – den verdslige historie, den hellige historie, lærdomshistorien, naturhistorien, kunst- og håndværkshistorien og den blandede historie;²² og med Hübners tyske betegnelser hedder det: *Im weltlichen Regiment, In der Kirche Gottes, Unter den Gelehrten, In dem Lauffe der Natur, Unter den Künstlern, Im gemeinen Leben*.²³

Hübner, Holberg og De Fire Monarkier

Også i den overordnede struktur ligner de to lærebøger i verdenshistorie hinanden. Hübner har nemlig også bygget sin verdenshistorie op over de fire verdensmonarkier, og i øvrigt har han ligesom Holberg indledt sit værk med at fortælle den historie der går forud for det første monarki, nemlig den historie Det Gamle Testamente fortæller, fra Skabelsen. De Fire Monarkier var som sagt en veletableret model til at beskrive verdenshistoriens gang. Modellen havde senantikke rødder (og byggede på Daniels drøm i Det Gamle Testamente), men sin kanoniske udformning fik den af den protestantiske reformator Philipp Melanchthon i hans bearbejdelse af *Carions krønike* (*Chronicon Carionis*, 1558-60), som dannede grundlag for verdenshistoriske fremstillinger i den protestantiske verden op gennem både 15- og 1600-tallet. I løbet

²¹ I 1726 aflagde Holberg også en visit hos Hübner i Hamburg, fortæller han i sit Første Levnedsbrev (1728, s. 196).

²² "Ratione materiæ dividitur historia in (1) Civilem, qvæ res politicas complectitur (2) in Sacram, qvæ de rebus Ecclesiasticis agit. (3) in Literariam, qvæ doctorem vitas, scripta ac inter eosdem enatas controversias, nec non scientiarum ortus & incrementa exponit (4) in Naturalem, qvæ Physica sive naturalia explicat (5) in Artificialem, qvæ historiam artium earundemqve originem & progressum docet, & deniqve (6) in Miscellaneam, qvæ promiscuè variarum rerum in vita humana occurrentium notitiâ exhibet". *Synopsis* 1733, s. 5-6.

²³ Hübner: *Kurtze Fragen aus der politischen Historia*, 1, 1725, s. 5.

af det 16. årh. udkom den også i to danske oversættelser og indgik som obligatorisk højt læsning ved aftensmåltidet for de studerende der boede på Regensen.²⁴ Ligeledes baseret på modellen De Fire Monarkier var også den anden udbredte verdenshistoriske lærebog i den protestantiske verden, Johann Sleidans *De quatuor summis imperiis* (1556).²⁵

Hos Melanchthon (men ikke så markant hos Sleidan) ses historien under ét som kristen frelseshistorie. Historien er slet og ret en oprulning af Guds forudbestemte plan. Begivenheder anskues som udslag af Guds hensigter, og monarkiers opkomst og undergang er et resultat af dyd og syndighed, som Gud belønner og straffer. Gennem hele historien findes altid en lille gruppe troende som udgør 'den sande kirke', ofte forfulgt og udstødt, især under det pavelige tyranni i middelalderen. Og i Melanchthons eget århundrede, erklærer han, er romerkirkens udbredelse og tyrkertruslen et tegn på at man levede i de sidste tider, at verdens ende nærmede sig.²⁶

Dette udpræget teologiske, og teleologiske, islæt er stort set forsvundet hos både Hübner og Holberg. Begivenheder begrundes ikke hos dem guddommeligt, som resultater af Guds vilje. For dem ligger værdien af monarki-modellen i at den får hele historien til at hænge sammen i en kæde:

Hübner:

“Ich verstehe aber durch die HISTORIAM FUNDAMENTALEM eine historische, vom Anfang der Welt biss auf den heutigen Tag aneinanderhängende Wissenschaftt der allermerckwürdigsten Dinge.

Eine solche historische Kette kan nun nicht besser verfertiget werden, als wenn man die weltbekanntten fünff Haupt-Historien 1. des

²⁴ Ilsøe 1980, s. 312 med henvisning til H. F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621*, 2, 1869-72, s. 87 og 321; III, 1873-77, s. 375 note 1.

²⁵ E.C. Scherer: *Geschichte und Kirchengeschichte an den deutschen Universitäten*, Freiburg im Breisgau 1927, s. 46-48.

²⁶ Således skildres situationen i Judæa mod slutningen af det tredje monarki som en kaotisk tid der minder om Melanchthons samtid, verdens alderdom, hvor papismen og tyrkerne og muslimerne truer Guds ord (“Latissime vagatur doctrina Monachorum et Papae, ut Pharisaeorum et Zadduceorum, quae pugnat cum lege Dei ac Evangelio, et iubet idola colere. Et delere nomen filii Dei palam conantur Gog et Magogi, id est, Turci et alii Mahometii, et stabiliunt idola plurimi reges, principes, et eorum doctores”. Philipp Melanchthon: *Chronicon Carionis*, citeret efter udgaven i *Corpus Reformatorum* XII, Halle 1844, col. 900-1 (1. udg. 1558-60)).

Volckes GOTTes, 2. der Assyrer, 3. der Perser, 4. der Griechen, 5. der Römer, nach einander durchgeheth.”²⁷

Holberg:

“I disse tvivlrådige spekulationer forekom det mig mest hensigtsmæssigt at lade hele historien indramme af de fire store monarkier, og når det fjerde og sidste monarkis historie var afsluttet, så at behandle de riger som er opstået af resterne heraf, et for et. Herved kommer hele værket til at hænge sammen som et og samme folks historie; for det ene riges undergang er det andet riges tilblivelse.”²⁸

Selve kædemetaforen bruger Holberg også lidt senere da han tager hul på behandlingen af Tyskland:

“Eftersom Det Tyske Rige anses for at være født i asken af det vestlige romerske monarki, forekommer det mig nødvendigt at gå videre til Tyskland umiddelbart efter afslutningen af det romerske riges historie, for at en rækkefølge og kæde kan bevares i fremstillingen.”²⁹

Strukturen gav helhed, og Holberg betoner som sagt det pædagogiske aspekt, at de studerende herved blev hjulpet til at danne overblik over den store verdenshistorie. Men det ligger ham også på sinde at bibringe dem en forståelse af at verdens historie faktisk udgør et sammenhængende hele, ikke består af en række fragmenterede enkelthistorier – og at de fire monarkier udgør “hele historiens kerne og marv” (*totius historiae robur ac medulla*). Med det ene monarkis afløsning af det næste blev verdens historie en samlet fremstilling, så at sige ét folks historie. Her går der en tråd tilbage til den melanchthonske universalhistorie: I den er det et anliggende at betone den kristne frelseshistorie som den overordnede ramme og sammenhæng. Melanchthon taler om en sammenhængende verdenshistorie (*continua mundi historia*). Men i Holbergs – og tidligere i Hübners – version drejer det sig om den verdslige magts sammenhængende historie.

²⁷ Hübner: *Kurtze Fragen aus der Politischen Historia*, 1, 1725, s. 21.

²⁸ “In isto cogitationum æstu commodissimum mihi visum est, totam historiam sub quatuor Magnis Imperiis complecti, & absoluta Quartæ sive ultimæ Monarchiæ historiâ, de Regnis, quæ ex ejusdem ruderibus enata sunt, sigillatim agere, quo fit, ut totum opus tanquam historia unius ejusdemque Gentis cohæreat; qvippe Unius Imperii destructio est alterius generatio”. *Synopsis* 1733, fol. 2r, fortalen.

²⁹ “Quum è cineribus Occidentalis Monarchiæ Romanæ enatum creditur Imperium Germanicum, necessarium duco, quò ordo quidam ac catena servetur, post absolutam Romani Imperii historiam, ad Germaniam statim transgredi”. *Synopsis* 1733, s. 103.

Hübner, Holberg og historiens emneområde

Forskellene mellem Hübner og Holberg er imidlertid mindst ligeså lette at få øje på. Begge fortæller, da de er nået til Romerrigets afslutning, om de riger der er vokset frem i ruinerne heraf. Det betyder at Holberg begrænser sig til en række moderne europæiske nationer og også får plads til Tyrkerriget som en arvtager efter det østromerske rige.

Hübner, derimod, nøjes ikke med det – han lader sig ikke begrænse geografisk af monarki-modellen. Efter at have gennemgået de moderne europæiske lande kaster han blikket langt udover Europas grænser og fortæller udførligt om den kendte verden; især gør han meget ud af Kinas historie. Hübners værk er kort sagt en uhyre omfattende gennemgang af den hele verdenshistorie i ti bind. Fuldt af navne og årstal som det er, går vi som tidligere antydet næppe galt ved at udpege det blandt de skræmmebilleder Holberg maler op i begyndelsen. Han vil netop ikke skrive en verdenshistorie som den hübnerske.

For Holberg er modellen De Fire Monarkier en selvpålagt spændetrøje. For hvor Hübner kun beskæftiger sig med den politiske historie, kommer Holberg, inden for sine snævre rammer, betydelig videre omkring. Han inkluderer også den religiøse historie og lærdomshistorien, herunder rets- og litteraturhistorie, og også kulturhistoriske glimt i mere bred forstand finder han plads til; således vier han plads til, for blot at nævne et eksempel, en omtale af antikke skrivematerialer.

I parentes bemærket kan der også i denne inddeling af historien i forskellige emneområder øjnes en forbindelse tilbage til Melanchthon. Melanchthon skelner konsekvent mellem verdslig og kirkelig historie – dog sådan at begge historiske domæner anskues som sammenhængende udtryk for Guds plan. Herved lagde han grunden til den mere fintmaskede inddeling af historiens emneområder der efterhånden slog igennem i det 17. årh. – og som vi også møder i Hübners og Holbergs inddeling af historien i seks områder.

Til gengæld er det faktuelle navne- og årstalsstof, som dominerer hos Hübner, stærkt reduceret hos Holberg. Sagt på en anden måde: Sammenligner vi elevens spørgsmål hos Hübner med elevens spørgsmål hos Holberg, er forskellen iøjnefaldende. Hvor den hübnerske elev vil have besked om konge- og kejserrækker, er Holbergs elev anderledes taktsom. Han spørger om styreformer, om magtforhold, om årsager til rigers opkomst og undergang, årsager til magtændringer i det hele taget, om religionens stilling og lærdommens vilkår. Han

anslår kort sagt en stribe temaer som kendetegner oplysningstidens, og ikke mindst Holbergs egen, historieskrivning. Og i de svar han får, bliver han yderligere belært om sammenhængen mellem politisk, religiøs og kulturel historie.

Den rette religion i Holbergs Synopsis

Ovenfor hævdede jeg at det teologiske islæt der præger Melanchthons *Carions krønike*, stort set er forsvundet hos Holberg. Det gælder i den forstand at begivenheder ikke begrundes med guddommelig vilje. De årsager som eleven så videbegærligt spørger om og læreren så beredvilligt forklarer, ligger i menneskeligt regi. Men i en anden forstand har religionen en væsentlig plads i Holbergs verdenshistorie. De unge læsere – latinskole-elever og universitetsstuderende – skulle ikke, lige så lidt som Melanchthons læsere små 200 år tidligere, lades i tvivl om katolicismens og Islams grundlæggende vildfarelse.

For at illustrere dette aspekt skal jeg kigge nærmere på Holbergs skildring af Romerriget i senantikken og den tidlige middelalder – og benytte lejligheden til at give eksempler på Holbergs fremstillingsform.

Under overskriften “De vestlige kejsere” (*Imperatores Occidentales*) ridses først de simple fakta op – kejserne, deres årstal og krige. Så følger det ræsonnerende afsnit. Eleven spørger til “det delte riges tilstand” (*status divisi imperii*), og får at vide at det vestlige Romerrige snart efter delingen blev fuldstændig ødelagt – og det kræver en nærmere forklaring fra lærerens side:

“Årsagen til dette riges undergang må som sagt søges tilbage i Konstantin den Stores tid, da regeringssædet blev flyttet til Østen. For da Italien og de vestlige provinser havde nogle af verdens mest krigeriske naboer, skulle hele rigets samlede kræfter have været sat ind på at beskytte dem – særlig på dette tidspunkt da nabofolkene havde meget kontakt med det romerske folk og havde taget romernes militære disciplin og krigskunst til sig. Nabofolkene havde altid overgået romerne i styrke og tapperhed, men var hidtil netop blevet besejret af romernes krigskunst. Og da de først én gang havde mærket rigets svækkelse ved et og andet heldigt angreb, samlede de sig fra hele Norden i håb om at bytte deres fædrene fattigdom ud med et behageligt liv i de romerske provinser – og de var så mange at ingen magt kunne standse deres angreb.”³⁰

³⁰ “Causa Occasus istius Imperii referenda (ut supra dictum) ad ipsum Constantinum Magnum, ex quo Sedes Imperatoria in Orientem ab eo translata fuit. Nam, cum Italia

Den slags overordnede overvejelser finder man kun yderst sporadisk hos Hübner. Hans beretning former sig som en fortløbende kejserække med betydelig flere oplysninger om hver enkelt kejser, men kun sjældent med forsøg på at hæve beretningen op til et niveau af samlende forklaringer. Han har dog et helt kort tilløb i denne retning i forbindelse med Konstantins grundlæggelse af Konstantinopel: *Diese Verlegung des Kayserlichen Sitzes wird von vielen als ein böses Consilium gehalten, weil dadurch der Occident ist entblösset, und der Discretion barbarischer Völcker überlassen worden.*³¹

Hos Holberg derimod spørger eleven nu videre til lærdomsniveauet, som viser sig at afspejle den politiske tilbagegang. Et tæt barbarisk mørke sænkede sig over lærdomslivet da det vestlige rige gik under, og de ulærde og usofistikerede folkeslag skyllede ind over Romerrigets grænser. Skoler blev ødelagt, biblioteker brændt.³²

Det var imidlertid ikke alene barbarerne, men også de kristne der var skyld i lærdommens hastige retur:

“Denne ødelæggelse af lærdommen stod de kristne præster fuldt så meget for. For dengang hedenskaben herskede, var de blevet udsat for uretfærdig behandling af de store filosoffer, og dem anså de stadig for deres værste fjender. Og nu angreb de ikke bare lærerne men også deres skrifter af enhver art og hævdede at de var dybt skadelige for den studerende ungdom. Deraf kommer historien om at Hieronymus drømte at han blev pryglet af Djævelen fordi han havde læst Cicero alt for ivrigt. Begge disse årsager [barbarerne og præsterne] bidrog eftertrykkeligt til lærdommens undergang.”³³

ac Occidentales provinciae finitimos habebant bellicosissimos totius orbis populos, necesse erat, ut ad earum conservationem omnis Imperii cura verteretur, praesertim eo tempore, quò ob commercium cum Populo Romano disciplina militaris introducta fuit apud gentes, quæ viribus & fortitudine Romanis semper fuere superiores, sed solâ arte hucusque victæ fuerant. Hinc, cum semel experti fuissent debilitatem Imperii, unaque & altera expeditio prosperè illis successisset, tanta totius Septentrionis multitudo patriæ inopiam cum provinciarum Romanarum deliciis commutatura confluit, ut nullâ vi impetus sisti potuerit”. *Synopsis* 1733, s. 86.

³¹ Hübner 1725, s. 485.

³² “Ingens barbaries & offusa bonis artibus caligo sub interitum Imperii Romani Occidentem tunc invadere cepit. Primam quidem bonis artibus cladem intulere barbaræ & literarum rudes gentes, quæ se infesto subinde agmine in occidentales Romani Imperii provincias effuderunt; eversæ tunc scholæ, incensæ bibliothecæ, & Doctores claudere bonarum artium officinas cogebantur”. *Synopsis* 1733, s. 87.

³³ “Exitium hoc literarum non minus promovere ipsi sacerdotes Christiani, nam, cum à Philosophis magnis, olim regnante adhuc paganismo, affecti essent injuriis, eos-

Passagen illustrerer ikke alene at lærdomshistorie tillægges stor opmærksomhed og at den kædes sammen med den politiske historie – den er også et eksempel på hvordan Holbergs lærer i sine svar gennemgående søger at skærpe elevens blik for årsager. Her gælder det altså den paradoksale pointe, at den katastrofale forsømmelse af lærde studier ikke blot skyldtes barbarerne, men også kristne præster – yderligere illustreret med den lille anekdote om Hieronymus.

Det er nemlig et bemærkelsesværdigt træk ved Holbergs lærebog at den er spækket med den slags anskuelige anekdoter. Det er et virksomt pædagogisk greb, som allerede fremhævet af Schiern i 1873 – men det er også, givetvis, den slags kuriøse sager som Holberg har frygtet at nogle ville finde overflødig. Endelig antyder passagen et yderligere centralt træk, som allerede er antydet, nemlig det antikatolske anstrøg – for de afstumpede præster viser sig at være et symptom på et større forfald i kristenheden.

Holberg lader herefter sin lærer og elev vende blikket mod det østromerske rige. På elevens spørgsmål opremses de mest markante af de østromerske kejsere, og derpå ønsker eleven at høre om *status politicus* i det østromerske rige gennem disse århundreder. Det var stort set en nedgangstid, får han at vide, og igen fokuserer læreren på årsagerne hertil. Misèren skyldtes dels kejsernes ugidelige liv i sus og dus, dels saracenerne: De var tilhængere af ‘pseudoprofeten’ Muhammed og optændt af blind tro på at de ved skæbnens tilskikkelse skulle underlægge sig hele verden. Denne indædte selvillid hos saracenerne – Holberg taler om deres fanatiske *furor* – gjorde dem uovervindelige.³⁴ Selve betoningen af muslimsk missions- og erobringspligt var givetvis almindelig i tiden – og findes også hos Hübner³⁵ – men Holbergs særlige pointe

demque adhuc infensissimos sibi hostes haberent, non solum in ipsos Doctores arman-
tur, sed & scripta eorundem, cujuscunqve generis essent, tanquam studiosæ juventuti
noxia ac pestifera proscribere moliantur. Hinc fabula in vulgus edita Hieronymum,
qvod nimis diligenter Ciceronem legisset, per quietem virgis cædi à Diabolo sibi visum
fuisse. Utraqve causa interitum literarum masculè acceleravit”. *Synopsis* 1733, s. 87f.

³⁴ “Erant hi sectatores Pseudoprophetæ Muhamedis, homines fanaticô furore perciti,
qvi totum orbem fato sibi destinatum credebant, ideoqve tantâ fiduciâ finitimos ag-
gressi sunt, ut nulla gens armis eorum resistere posset”. *Synopsis* 1733, s. 90.

³⁵ Eleven spørger: “Wie haben sich aber die Saracenne so ausgebreitet?” Og svaret
lyder: “Weil sie einmahl das Principium hatten, dass sie ihre Religion mit Feuer und
Schwerdt nicht nur ausbreiten möchten, sondern auch müsten, so blieben sie nicht in
Arabia, wo sie der verfluchte Mahometh ausgehecket hatte; sondern sie breiteten sich
in alle damahls bekannte Theile der Welt aus, und man konte sich über die Gerichte

ligger i fanatismens betydning for kampgejsten. Det var en tankegang han siden, som Torben Damsholt har peget på, udviklede videre, i sin fortale til Herodians historie hvor han ser en forklaring på Romerrigets bemærkelsesværdige vækst i romernes 'entusiasme' – og han trækker heri netop en parallel mellem arabere og romere, og mellem Muhammed og Romulus (og i øvrigt også Cromwell), i den henseende.³⁶

Som man kan forstå, ligger det Holberg på sinde at slå fast at den muslimske religion er et falsum, et bedrag. De unge studerende skal ikke lades i tvivl i denne sag. Men det betyder ikke at Holberg ikke kan anerkende kloge og dygtige muslimske herskere – sådan som han senere udfolder det i sine *Heltehistorier* – og heller ikke at arabernes kulturelle og videnskabelige fortjenester underkendes. Tværtimod, da det stod sørgeligt til med interessen for videnskab i middelalderens Europa, fandt muserne deres sæde i Arabien fordi kalifferne havde forståelse for lærde studier.

Ligeså eklatant lærer Holbergs unge læsere at fordømme pavemagten – ja, det er et betydeligt mere udfoldet tema i *Synopsis* end den trods alt sporadiske omtale af Islam. Det moralske forfald tager sin begyndelse med kristendommens anerkendelse i Romerriget:

“Men denne ydre fremgang blev, som det så ofte går, ledsaget af et moralsk forfald. Den gamle, ærværdige enkelthed gik tabt. Gradvis forsvandt gamle dages ydmyghed, og en hidtil ukendt arrogance vandt indpas og tog stadig til i styrke.”³⁷

Det kirkelige hierarki forgrener sig, der etableres nye ritualer. Rent galt går det i den følgende periode hvor de udspekulerede paver kan udnytte at de europæiske herskere for nylig havde antaget den kristne religion. Barbarer som de var, kunne disse herskere i deres politiske naivitet let bides ind at paverne var Guds stedfortrædere der kunne give love for den samlede kristenhed.

Barbariet havde også konsekvenser for lærdomsniveauet – eller som Holberg erklærer, med sin evne til at sætte en sag på spidsen:

Gottes nicht genung verwundern, dass der gantze ORIENT, da das Licht des Evangelii aufgegangen war, und anfangs so helle geleuchtet hatte, in so kurtzer Zeit mit einer mehr als Heydnischen Finsterniss überzogen ward”. Hübner, *Kurtze politische Fragen aus der Historia*, 1, 1725, s. 600-1.

³⁶ Torben Damsholt: De gode kejsere og den oplyste enevælde. *Festskrift til Poul Bagge*, 1972, s. 1-32.

³⁷ “Sed externam istam felicitatem, uti vulgò fieri solet, comitata est depravatio morum ac antiqvæ simplicitatis eclipsis. Evanuit paulatim prisca humilitas, & gliscere cœpit fastus hactenus incognitus”. *Synopsis*, s. 81.

“Særlig i Vesten sneg barbariet sig ind overalt i en grad så lærdom blev betragtet som en form for kætteri. Man hører om biskopper som var ude af stand til at læse og skrive. Derfor støder man ofte på disse ord i synodalakterne: ‘Da jeg selv ikke kan skrive, har N.N. underskrevet for mig’ – eller formuleret sådan: ‘Da Biskoppen ikke selv kan skrive, har jeg på hans anmodning underskrevet’. Der var også præster som ikke kendte dåbsritualets ordlyd. En bavarisk præst fra det 8. årh. siges at have foretaget en dåbshandling med disse ord: ‘Jeg døber dig i navn af *patria, filia et spiritua sancta* [uoversætteligt vrøvlelatin]’. Det eneste der forlangtes af en præst var at han kunne forestå messen med de rigtige gebærder, og af en biskop at han var en habil hærfører eller hofmand.”³⁸

Dette er, som tidligere antydet, i al sin anekdotiske livlighed en karakteristisk passage. Sin erklærede bestræbelse på stramhed (*brevitas*) til trods har Holberg spækket sin lærebog med illustrative anekdoter, som tjener til pædagogisk indprentning. Her gælder det den centrale pointe, at det papistiske hegemoni i middelalderen gik hånd i hånd med omsiggribende barbarisk vankundighed.

For det er en vigtig belæring de unge læsere skal tilegne sig: Da kristendommen blev en anerkendt religion, undergik den en langsom depravering. Paver og biskopper dyrkede en grisk og verdslig og uhelderlig magtpolitik, langt fra den sande kristendom. Som Holberg siger om den krigeriske Pave Julius 2.: “Hvilken slags Kristi Stedfortræder han var, ses af at da han hørte at franskmændene havde løbet af med sejren ved Giera d’Adda, kastede han den bog havde i hånden på ilden, arrig på Gud fordi han holdt for meget med franskmændene.”³⁹ – Først efterhånden med renæssancens styrkelse af lærdom blev vildfa-

³⁸ “Tanta præsertim Occidenti in hac periodo obrepit barbaries, ut eruditio tanquam hæresis notaretur. Mentio fit Episcoporum, qui literas penitus nesciebant: hinc in subscriptionibus Actorum Synodaliū sæpè reperiuntur hæc verba: Cum ipse scribere nequeam, subscripsit pro me N. N. aut ita concepta: cum Dominus Episcopus ipse scribere nequeat, rogatu ejus ego subscripsi: Erant etiam Sacerdotes, qui formulam baptizandi ignorarent: hinc Sacerdos Bavaricus seculò octavò dicitur his verbis baptizasse. Baptizo te in nomine Patria, filia, & Spiritua Sancta. Nihil ferè aliud a Sacerdote requirebatur, quàm ut decentibus gestibus missam administrare posset, & ab Episcopo, ut Ducem exercitus sive aulicum ageret”. *Synopsis* 1733, s. 98. Holberg fortæller også historien om den hollandske præsts vankundighed i sin *Almindelig Kirke-Historie fra Christendommens første Begyndelse Til Lutheri Reformatio*, 1738, s. 426.

³⁹ “Qualis hic esset Christi Vicarius vel ex eo liquet, quòd, cum audiret victoriâ potitus Gallos in prælio ad Vicum *Giera d’Adda*, librum, quem in manu tenebat, abjecerit, iratus Deo ob nimium in Gallos studium”. *Synopsis* 1733, s. 156.

relsernes mørke opløst, og med Reformationen blev kristendommen bragt på fode igen.

Dette er den klassiske protestantiske historiefortælling, kanoniseret i Melanchthons *Carions krønike* og genfortalt i utallige små og store protestantiske historiske værker og billedlige fremstillinger i de mellemliggende århundreder. Vi kan nok så meget mene at Holberg burde have bevæget sig bort fra monarki-modellen fordi den må have forekommet forældet på hans tid, vi kan beklage at han så at sige ofrede en tidssvarende forståelse af Europa og ikke mindst verden uden for Europa på den klare strukturs alter, dvs. den klare struktur som de fire monarkier udgjorde. Men vi skal heller ikke glemme at Holberg uden forbehold kunne skrive under på et grundlæggende anliggende i den protestantiske version af verdenshistorien, nemlig bevægelsen fra kristendommens tidlige uskyld til dens papistiske depravering i middelalderen – og genrejsning med Luther. Det er, endnu i 1730'erne, den historie de unge mennesker skal indskærpes, og den havde sin faste forankring i den melanchthonske monarki-model.

Afrunding

Først og fremmest er der grund til at betone – som Holberg selv gør i sin fortale – at han fandt monarki-modellen velegnet til at skildre historien i en sammenhængende kæde. Og inden for sine selvpålagte, snævre geografiske rammer er det ikke bare lykkedes Holberg at give sine unge læsere et overblik over verdenshistorien, omend i skelettets form, men også at skærpe deres blik for årsagssammenhænge af mange slags og indgive dem en forståelse for regeringsformer og magtforhold, forholdet mellem politiske institutioner, for handelens og produktionens betydning for en nations velstand, for jura og lovgivning, for hvor væsentligt det er for et land at have en konstitution. Lærdom og gode herskeregenskaber ses på tværs af religiøse og kulturelle forudsætninger. Holberg lægger vægt på at bibringe sine elever viden om den kulturelle og lærde tilstand i et givet land i en given periode – og på at vise at de forskellige aspekter af historien (det politiske, det religiøse og det kulturelle) må ses i sammenhæng.

Alt dette er temaer der også kendetegner Holbergs øvrige, langt mere omfattende, historiske værker. Og det er dette stof han i brevet til Hans Gram betegnede som “meere *Curieux*”, det der i hans øjne var væsentligere end det ophobede navne- og årstalsstof. Holberg betoner

i mange sammenhænge at historien skal studeres i et nutidigt perspektiv. At studere fortiden skal give os brugbar og relevant belæring om hvordan vi skal indrette vore samfund. Ganske emphatisk udtrykker han dette handlingsanvisende aspekt i sin definition af *historia* i begyndelsen af *Synopsis*: "Historie er en fortælling om fortidige forhold med det sigte at bevare erindringer om de forhold som kan lære os at leve [moralsk] godt og lykkeligt".⁴⁰ Historieskriverens opgave bliver derfor at anslå de temaer som tjener til nyttig belæring for en moderne læser, og dette er Holbergs ledetråd som historieskriver, i *Synopsis* såvel som i hans øvrige historiske forfatterskab.⁴¹

Når han alligevel, i indledningen til *Synopsis*, udtrykker bekymring for at man vil finde noget af indholdet *for* kuriøst, sigter han, som tidligere antydte, formentlig til sine talrige anekdotiske indslag. For han fortæller overalt med pædagogens sans for anskuelige anekdoter og prægnante formuleringer – og også for læsernes horisont. Han drager paralleller til kendte fænomener (for at forklare de oldgræske bystaters indbyrdes forhold sammenligner han f.eks. med Schweiz og Holland på sin egen tid), og gør opmærksom på ords og udtryks og skikkes oprindelse (han peger f.eks. på, i sin omtale af oldtidens skriveredskaber, at det moderne ord 'stil' kommer fra det latinske ord for griffel, *stylum*). Det er i al sin lærebogsprægede informationstæthed faktisk en overordentlig underholdende tekst.

Men der er ingen slinger i valsen. Oplysninger står ikke til diskussion. Overalt er budskabet klart, og fakta såvel som værdidomme er fremsat uden forbehold. Det er ikke en tekst der appellerer til kritisk prøven af synspunkter, til selvstændig refleksion over de fremsatte domme. Holberg er sig, som altid, uhyre bevidst om sin genre og sit publikum, og her er det ikke en ræsonnerende historisk fremstilling, og da slet ikke et moralsk essay, han skriver, men en skolebog, en lærebog i verdenshistorie. Det er lærebogens krav om klarhed og overblik Holberg søger at honorere. Dertil kommer, nok så væsentligt, at det er hans erklærede pædagogiske ambition at undgå at historien blev et "gemeent og grovt *Studium*" der kun kræver "Thukommelse og intet

⁴⁰ "Historia est rerum præteritarum narratio, eum in finem suscepta, ut earum memoria conservetur, quibus ad bene beatèqve vivendum instruamur". *Synopsis*, 1733, s. 1. Oversættelsen er Torben Damsholts, der betoner at definitionen, udover at affeje alt unyttig historisk viden som uhistorisk, indebærer at historieskrivning ikke blot skal beskæftige sig med begivenheder, men også med tilstande (forhold) (Damsholt 1992, s. 98).

⁴¹ Se herom i Jensen 2009, s. 211-16.

Judicium”, som han siger i sin *Betænkning over Historier*, men tværtimod at give de unge læsere en ide om “historiens hærlighed” og inspirere dem til videre fordybelse i historiens studium.

SUMMARY

KAREN SKOVGAARD-PETERSEN: ‘To talk about what is necessary and to provide some idea of the glory of history’. On Ludvig Holberg’s book on world history, *Synopsis historiæ universalis* (1733)

Among the lesser known works by the Danish-Norwegian enlightenment writer Ludvig Holberg (1684-1754) is a brief world history in Latin (208 pages in octavo), entitled *Synopsis historiæ universalis*. It was written as a textbook for pupils in the Latin schools and students at the University.

Holberg structured his account in accordance with the traditional Protestant model of world history, according to which the world had been ruled by four successive world monarchies (the Assyrian, the Persian, the Greek and the Roman). The model had been promoted first and foremost by Melanchthon in the 16th century. However, the model was blatantly inadequate even in Holberg’s day because of its narrow European horizon. The article asks, as a point of departure, why Holberg nevertheless found the model suitable as structuring principle of his world history.

To some extent Holberg himself provides an answer in his preface. The model, he explains, made it possible to outline the history of the world in a clearly structured way and to focus on topics that he considered important and useful for young students to reflect on. It is his aim, he declares, to impart on the young students ‘a love of history’, and he distances himself from other textbooks on world history that contain nothing but dry lists of rulers.

Turning to the text itself, the article attempts to demonstrate how Holberg put these intentions into practice. In his account of the four world monarchies and (in the latter half) of the European nations, there are a number of recurrent themes: political institutions, reasons for changes of power, trade, religion, law, cultural and intellectual characteristics of a given society, etc. These are subjects typical of enlightenment historiography – including Holberg’s own works – and it was, paradoxically, in order to give proper attention to these enlightenment themes that Holberg limited his account of world history to the world encompassed by the old-fashioned model of the four monarchies.

However, also in another respect Holberg’s *Synopsis* continued the Protestant tradition from Melanchthon: it stresses the depravity of the papacy from late antiquity onwards. With all its enlightenment themes, often pedagogically illustrated through entertaining anecdotes, Holberg’s textbook still conveys an unwavering Lutheran view of history to its young readers.

